

Virtus

Virtus 24 | 2017

Journal of Nobility Studies
Jahrbuch für Adelsgeschichte
Jaarboek voor Adelsgeschiedenis

Virtus is an independent and multidisciplinary peer reviewed journal with contributions on the history of the nobility / *Virtus* ist ein unabhängiges und multidisziplinäres peer reviewed Jahrbuch mit Beiträgen zur Adelsgeschichte / *Virtus* is een onafhankelijk en multidisciplinair peer reviewed jaarboek met bijdragen op het terrein van de adelsgeschiedenis.

Redactie / Editorial board:

Hanneke Ronnes (*hoofdedacteur / editor-in-chief*), Jos van den Borne (*beeldredacteur / picture editor*), Sebastiaan Derks, Jaap Geraerts, Dries Raeymaekers, Sophie Reinders, Vincent Sleebe, Arie van Steensel, Elyze Storms-Smeets, Steven Thiry

Redactiesecretariaat / Secretary:

Virtus. Journal of Nobility Studies, p/a Prof. H. Ronnes, Universiteit van Amsterdam, Turfdragerpad 9, NL-1012 XT Amsterdam, e-mail: h.ronnes@uva.nl

Adviesraad / Advisory board:

prof. R.G. Asch (*Albert-Ludwigs-Universität Freiburg*), dr. J.C. Bierens de Haan (*Paleis Het Loo*), prof. F. Buylaert (*Universiteit Gent*), prof. L. Duerloo (*Universiteit Antwerpen*), prof. J. Duindam (*Universiteit Leiden*), prof. H. Düselder (*Universität Osnabrück*), prof. P. Janssens (*Universiteit Gent*), prof. Y.B. Kuiper (*Rijksuniversiteit Groningen*), prof. R. van der Laarse (*Vrije Universiteit Amsterdam / Universiteit van Amsterdam*), prof. M. Malatesta (*Università di Bologna*), prof. P. Mandler (*University of Cambridge*), dr. S. Marburg (*Technische Universität Dresden*), prof. J. Stobart (*University of Northampton*), dr. M. Venborg Pedersen (*Nationalmuseet Danmark*), dr. S.W. Verstegen (*Vrije Universiteit Amsterdam*)

Voor auteursrichtlijnen / For style sheet: www.virtusjournal.org

Virtus wordt uitgegeven door / is published by Stichting Werkgroep Adelsgeschiedenis (www.adelsgeschiedenis.nl)

Bestuur / Board:

Drs. R.H. Alma (*voorzitter / chair*), jhr. A.J. Gevers, dr. C.A.M. Gietman, drs. E. Ligtenberg, drs. B. Olde Meierink, dr. S.L. Reinders, L.C. Wessels MA, J.H. Wigger (*penningmeester / treasurer*)

Aanmelding / Subscription:

Stichting Werkgroep Adelsgeschiedenis, p/a Historisch Centrum Overijssel, Eikenstraat 20, NL-8021 WX Zwolle, e-mail: info@adelsgeschiedenis.nl. De contributie bedraagt (minimaal) €20,- per jaar (voor instellingen €25,-); studenten en promovendi betalen €15,-; annual subscription fee (outside of the Netherlands): €25,-

ISBN / EAN 978-90-8704-725-2 | ISSN 1380-6130

Op het omslag / On the cover:

Landschap met gezicht op kasteel Middelgeest (Huys Roucoop) te Voorschoten aan de Vliet / Landscape with a view of the castle of Middelgeest at Voorschoten (detail, doek, Jan van Goyen, 1642; coll. Museum De Lakenhal, Leiden)

Opmaak: Uitgeverij Verloren, Hilversum

Vormgeving: Frederike Bouten, Utrecht

Druk: Wilco, Amersfoort

© 2017 Stichting Werkgroep Adelsgeschiedenis en auteurs

Inhoudsopgave

Ten geleide	7	
Artikelen		
Adel en heerlijkheden in Québec. De opkomst en het voortleven van een sociale groep en een feodaal instituut (ca. 1600-2000) <i>Benoit Grenier en Wybren Verstegen</i>	9	5
Handel in heerlijkheden. Aankoop van Hollandse heerlijkheden en motieven van kopers, 1600-1795 <i>Maarten Prins</i>	31	
Beschermd en berucht. De manoeuvreerruimte van jonker Ernst Mom binnen het rechtssysteem van zestiende-eeuws Gelre <i>Lidewij Nissen</i>	57	
Prussia's Franconian undertaking. Dynasty, law, and politics in the Holy Roman Empire (1703-1726) <i>Quinten Somsen</i>	75	
Gutsbesitzer zwischen Repräsentation und Wirtschaftsführung. Das Gut Nordkirchen in Westfalen im 18. und 19. Jahrhundert <i>Friederike Scholten</i>	105	
Adel op de pastorie. Aristocratische huwelijken van predikanten in de negentiende eeuw <i>Fred Vogelzang</i>	129	
Object in context		
Het middeleeuwse Binnenhof <i>Monique van Veen</i>	151	

Korte bijdragen

	What do Dutch nobles think about themselves? Some notes on a 2016 survey on the identity of the Dutch nobility <i>Yme Kuiper en Huibert Schijf</i>	173
	Matthijs van der Merwede. Een zeventiende-eeuwse libertijn en/of bekeerling? <i>Mart van Oers</i>	187
	Wonen, vechten en besturen. Verslag van het symposium ‘Borgmannen en Borgmanshuizen. Landsheerlijke dienst en standsbewustzijn’, 22 en 23 oktober 2015, Heek-Nienborg <i>Leon Wessels en Evelyn Ligtenberg</i>	200
6	Achter de schermen. Het dagelijks leven aan het hof van de graven van Blois <i>Hanneke Ronnes</i>	203
	A new nobility and a new urban history <i>Ben Pope</i>	207
	Het <i>album amicorum</i> als spiegel van de leefwereld van jonge vrouwen <i>Marie-Ange Delen</i>	213
	Heerlijkheden in Holland in kaart gebracht <i>Maarten Prins</i>	218
	Walcherse weelde <i>Ronald van Immerseel</i>	222
	Huismerk Oranje-Nassau <i>Luc Duerloo</i>	226
	Reizen in een burgerlijk Hof van Eden <i>Yme Kuiper</i>	230
	Trouw aan de keizer. Dagboeken van een vleugeladjutant <i>Yme Kuiper</i>	237
	De Europese adel en de natie <i>Paul Janssens</i>	245
	Interview	
	Het is nooit af. Een interview met Marietje van Winter <i>Sophie Reinders</i>	250

Ten geleide

De Stichting Werkgroep Adelsgeschiedenis kent één ereid en dat is emeritus hoogleraar Marietje van Winter. Dit jaar vierde ze haar negentigste verjaardag – een passende gelegenheid om de *grand dame* van de Nederlandse adelsgeschiedenis te vragen voor het jaarlijkse interview in *Virtus*. Het interview getuigt van haar voortdurende interesse in middeleeuwse (adels)geschiedenis en van haar niet aflatende inzet als onderzoeker en auteur.

7

De rubriek Object in context kent dit jaar eveneens een bijzondere invulling. Ze is gewijd aan het middeleeuwse Binnenhof in Den Haag, al eeuwenlang het centrum van de politieke macht in Nederland. Archeologe Monique van Veen brengt de laatste stand van onderzoek ten aanzien van de bouwgeschiedenis en het gebruik van de tuinen, poortgebouwen en vertrekken in kaart.

Verder bevat *Virtus* 2017 naast korte bijdragen en recensies een zestal artikelen, gelijkelijk verdeeld over Nederlandse en buitenlandse onderwerpen. Twee van die artikelen betreffen de motieven van edelen en burgers om landgoederen of heerlijkheden te verwerven. Maarten Prins onderzoekt de redenen tot aankoop van Hollandse heerlijkheden in de periode 1600-1795 en concludeert dat het verwerven van status de belangrijkste drijfveer was. Friederike Scholten behandelt in haar bijdrage een landgoed in Westfalen in de achttiende en negentiende eeuw en stelt dat – naast status of representatie – de economische functie een belangrijk motief was voor de verwerving van landgoederen.

Een rechtshistorische insteek hebben de artikelen van de Lidewij Nissen en Quinten Somsen, die beiden een juridisch geschil volgen. In het geval van Nissen is dat een strijd tussen het Gelderse hof en graaf Willem van den Bergh in de zestiende eeuw. Inzet van het voortslepene geschil was de schuld of onschuld van een overspelige leenman van de graaf, die werd verdacht van de moord op de echtgenoot van zijn maîtresse. Somsen behandelt een langlopend opvolgingsconflict rond Bayreuth begin achttiende eeuw dat diende voor de *Reichshofrat*. Verschillende leden van de Hohenzollern-dynastie, onder wie koning Frederik I, kruisten de degenen in dit politiek-juridische steekspel.

Fred Vogelzang gaat in zijn artikel in op de vraag waarom predikanten vóór 1800 nooit of bijna nooit trouwden met adellijke vrouwen en daarna juist wel. Benoît Grenier en Wybren Verstegen presenteren, ten slotte, de ontwikkelingsgeschiedenis van heerlijkheden in Quebec tegen de achtergrond van wisselende koloniale machten.

Het jaar 2017 zag een aantal wijzigingen in de samenstelling van de redactie. We hebben tot onze spijt afscheid genomen van Nikolaj Bijleveld. In 2007 trad hij toe tot de redactie en daarbinnen vervulde hij de rol van secretaris (vijf jaar) en eindredacteur (vier jaar). Voor de afgelopen edities heeft Nikolaj voor onze interviewrubriek een aantal adelshistorici bijzonder mooi geportretteerd. Het redactiewerk bleek echter steeds moeilijker te combineren met zijn huidige werkzaamheden voor de Universiteit Groningen en zijn onderzoek. Binnenkort verschijnt zijn studie *De protestantse pastorie in Noord-Nederland*; daarnaast is hij samen met Wybren Verstegen de trekker van het onderzoeksproject ‘The Senate and the people in North Atlantic small power constitutional monarchies’, gefinancierd door het Fonds Staatsman Thorbecke (KNAW). In de toekomst hopen wij Nikolaj als auteur voor *Virtus* terug te zien. Op deze plek willen we hem hartelijk bedanken voor zijn jarenlange inspanningen voor het jaarboek en we wensen hem veel succes met zijn nieuwe project.

8 Nieuw toegetreden tot de redactie zijn drie jonge talentvolle wetenschappers. Allereerst Sophie Reinders, werkzaam aan de Universiteit Utrecht als docent vroegmoderne Nederlandse letterkunde bij de afdeling Nederlandse taal en cultuur. In 2017 promoveerde zij in Nijmegen op *De mug en de kaars*, een studie over *alba amicorum* van adellijke vrouwen, waarvan tegelijkertijd een handelseditie verscheen bij uitgeverij Vantilt. Ook nieuw binnen de redactie is Steven Thiry, verbonden als postdoctoraal onderzoek van het FWO Vlaanderen aan de Universiteit Antwerpen. In 2015 verdedigde hij een proefschrift over de rol van heraldiek in de constructie van vroegmoderne, vorstelijke autoriteit, waarvan de handelseditie binnenkort verschijnt bij Thorbecke. Momenteel werkt hij aan een project over de politieke betekenissen van nieuwe antiquarische attitudes tijdens de Opstand ten opzichte van het dynastieke verleden. Hoewel Jaap Geraerts al enkele jaren geleden toetrad tot de redactie, stellen we ook hem graag aan u voor. Hij promoveerde eveneens in 2015. Aan University College London verdedigde hij een proefschrift over de katholieke adel in de zeventiende-eeuwse Republiek. Sinds 2013 werkt hij als postdoctoraal onderzoeker aan het project ‘The archaeology of reading in early modern Europe’ en is hij verbonden aan het University College Londen Centre for Digital Humanities.

We prijzen ons gelukkig dat jonge wetenschappers belangstelling tonen voor een terrein van onderzoek waarvan de waarde bij het verschijnen van de eerste jaargang van *Virtus* in 1993-1994 in de academische wereld – zeker in Nederland – nog maar door weinigen werd gezien. In dat opzicht heeft adelsgeschiedenis de laatste decennia veel gewonnen.

Benoît Grenier en Wybren Verstegen

Adel en heerlijkheden in Québec

De opkomst en het voortleven van een sociale groep en een feodaal instituut (ca. 1600-2000)*

9

In 1534 arriveerde de eerste Franse ontdekkingsreiziger in Canada: Jacques Cartier (1491-1557). Hij was, zoals velen voor hem, op zoek naar een kortere route naar Azië en zoals zo velen vond hij de doorgang niet.¹ Een tweede interessante optie voor de Franse ontdekkingsreizigers was om in het noorden het succes van de Spanjaarden Pizarro en Cortés te evenaren door goud en zilver te vinden. Even leken de Fransen in de roos geschoten te hebben. Samuel de Champlain (1567-1635), die in 1608 Québec² stichtte, meldde dat hij in de rotsen langs de oevers van de brede Sint-Laurensrivier diamanten had gevonden.³ Maar het bleek om kwarts te gaan. Als de Frans-Canada's spreken over Québec als 'Cap Diamant' is dat daarom nooit zonder zelfspot, een symbool van de hoge verwachtingen en de teleurstellende realiteit van de Franse kolonisatie. Met enige hardnekkigheid trachtten de ontdekkingsreizigers en verkeners het gebied langs de Sint-Laurens profijtelijk te maken voor het moederland. De beste manier bleek de handel met de inheemse bevolking in beverbont te zijn, waar

* Dit artikel is een door Wybren Verstegen in samenwerking met Benoît Grenier bewerkte versie van het artikel van de hand van de laatste: 'Le régime seigneurial au Québec', *Bulletin d'histoire politique*, XXIII (2015) 141-156.

1 G. Havard en C. Vidal, *Histoire de l'Amérique française* (Paris, 2003) 22-24.

2 Met Québec wordt, tenzij anders vermeld, het gebied van La Nouvelle France of 'French Canada' bedoeld waar het seigneuriale systeem heerste. Dit in navolging van B. Grenier, *Brève histoire du régime seigneurial* (Montreal, 2012) 21.

3 M. Geronimi, *Québec et La Nouvelle Orléans. Paysages imaginaires français en Amérique du Nord* (Paris, 2003) 51.

in Europa in de zestiende eeuw een grote vraag naar ontstond.⁴

De pogingen om Québec te koloniseren waren weinig succesvol. Aan het einde van het Franse bewind in 1763 telde het gebied ongeveer 75.000 inwoners. In de Engelse kolonies die later de Verenigde Staten zouden vormen, bedroeg dat aantal toen al meer dan twee miljoen. In de ambitieuze denkschema's van de Franse monarchie was Canada desalniettemin een belangrijk deel van een fictief rijk dat zich uitstreckte van La Nouvelle France in het noorden, via het gebied van de Grote Meren, de *prairies* in wat later de Midwest zou worden, tot aan Saint Dominique (Haïti) in het zuiden. In die grote, vrijwel lege, ruimte was de vestingstad Québec van groot strategisch belang. Wie de stad Québec beheerste, beheerste het stroomgebied van de Sint-Laurens, de levensader van het gebied maar ook het grensgebied tussen de Franse en de Britse kolonies. Botsingen tussen Engeland en Frankrijk kwamen tot een ontkenning in de Zevenjarige Oorlog (1756-1763), door de Engelsen toepasselijk 'The French and Indian War' gedoopt. In 1759-1760 gingen de steden Montreal en Québec voor de Fransen verloren en begon de Britse heerschappij over Canada. Tot die tijd vond de kolonisatie van Québec plaats via het creëren en bevolken van honderden *seigneuries*, die langs de Sint-Laurens en zijn zijrivieren werden gesticht, compleet met banmolens. In deze heerlijkheden heersten de heren, al dan niet van adel, over hun boeren: de *censitaires*, genoemd naar de belasting, de *cens*, die zij hen verschuldigd waren. Dit artikel bespreekt in grote lijnen de geschiedenis van de Franse heerlijkheden in de Nieuwe Wereld rond het gebied van de Sint-Laurensrivier.

Het waren deze edelen en deze heerlijkheden die de geschiedenis van Québec zijn onmiskenbare 'Franse' smaak en kleur gaven. Het seigneuriale systeem is in de politieke geschiedenis van het gebied altijd omstreden geweest. Al met de verovering van Frans-Canada door de Engelsen waren hervormers van mening dat het de kolonisatie en de voorspoed van het gebied had geremd omdat de boeren niet 'vrij' waren zoals in de Britse kolonies. Verdedigers van het stelsel brachten in dat het seigneuriale stelsel een kolonisatie heeft gestimuleerd die zonder dit beschermende kader in dit barre oord anders nooit van de grond was gekomen. Het is de vraag of deze discussie nog relevant is nu de casestudies van Coates hebben laten zien dat de handelingsvrijheid van de kolonisten bij het in gebruik nemen van nieuwe gronden in de praktijk groter was dan de heren lief was en ook dat de oogsten zich onder het Franse bewind bepaald gunstig ontwikkelden.⁵ Het verschil tussen vrije en onvrije boeren bleek in economische zin beperkt, de verhitte politieke discussies over de afschaffing van de heerlijke rechten ten spijt. Los van die discussie is het echter voor iedereen duidelijk dat het seigneuriale stelsel de geschiedenis van Frans-Canada diepgaand heeft beïnvloed. De

4 Havard en Vidal, *Histoire*, 35 e.v.

5 C.M. Coates, *The metamorphoses of landscape and community in early Québec* (Montreal-Kingston-London-Ithaca, 2009) met name hoofdstuk 2 'Seigneurial landscapes', 13-31, en hoofdstuk 5 'Lines of authority', 75-100.

politieke en sociale structuur van het platteland, waarbij de ‘heren’ zowel op het lokale niveau als op het niveau van de kolonie domineerden, is er lange tijd door bepaald. Het feodale ontginningslandschap, in stroken vanaf de rivier(en) het binnenland in, is nog altijd goed zichtbaar in het platteland en in de naamgeving bij de stadsuitbreiding van Québec.⁶ Een belangrijke reden daarvan is dat de Engelse verovering van Frans-Canada geen breuk in de geschiedenis veroorzaakte: het seigneuriale systeem is ook na 1763 blijven bestaan. Ook na de onafhankelijkheid van Canada in 1867 bleven resten van het stelsel tot ver in de twintigste eeuw voortleven. Dit artikel richt zich specifiek op de vraag hoe dit stelsel zich ontwikkeld heeft vanaf de kolonisatie en in hoeverre het stelsel door de inheemse adel werd gedomineerd. Vervolgens komt aan de orde hoe en waarom het na 1763 onder Brits bestuur kon blijven voortbestaan, ondanks het anachronistische karakter daarvan en ondanks het feit dat de afschaffing al in de late achttiende eeuw door politieke hervormers wenselijk werd geacht.

11

Heerlijkheden in Frankrijk en Québec

Nulle terre sans seigneur, zo luidt het gezegde. Heerlijkheden vormden in al hun gevarieerdheid een wezenlijk onderdeel van de Franse plattelandssamenleving gedurende het ancien régime. Sowieso geldt voor grote delen van Europa dat sociale verhoudingen en eigendomsrechten in de vroegmoderne tijd nog altijd slechts begrepen kunnen worden in een feodale context. In de zeventiende eeuw echter, in de tijd dat Frankrijk delen van Noord-Amerika in bezit nam en koloniseerde, had de heerlijkheid door het absolutisme en de centralisatie van de macht in de handen van de vorst, niet meer die centrale plaats in het maatschappelijk bestel die zij in de middeleeuwen had gekend. Dat wil echter niet zeggen dat heerlijkheden helemaal geen rol meer speelden in de bevestiging van de lokale macht van vooral de adel; noch in Frankrijk, noch elders. Met uitzondering van allodiale goederen, *terre sans seigneur*, bleef grondeigendom in Frankrijk onder heerlijk gezag. Frankrijk bleef verdeeld in talloze heerlijkheden in alle soorten en maten.

In de Frankrijk was een heerlijkheid tijdens het ancien régime doorgaans onderverdeeld in een domein, het gedeelte dat naar goeddunken gebruikt werd door de heer zelf, en de rest van het landbezit dat in percelen was toebedeeld aan boeren. Deze *censitaires* konden die grond naar believen verdelen, vererven en verkopen. Het ultieme eigendomsrecht op de grond van de *censitaire* behoorde evenwel de heer toe. De *cens* kreeg in de negentiende en twintigste eeuw in Canada vooral een symbolische waarde; het verwerd tot niet meer dan een recognitiegeld bij onder andere de vervreemding van bezit (*lods et ventes*) en de banrechten op de molen. Daarbij ging het niet alleen om de grond die de boer gebruikte maar tevens om een erkenning van die rechten die ooit

6 Havard en Vidal, *Histoire*, 35 e.v. De voormalige heerlijkheid Beauport, even ten noorden van de stad Québec is er een voorbeeld van.

Jean Baptiste Le Gardeur de Tilly (1698-1757), Chevalier de Saint Louis (1745), officier in dienst van de Franse marine en actief in Cap Breton, Louisiana en Saint Dominique (foto Library and Archives Canada)

Chevalier Liénard de Beaujeu.

Daniel Hyacinthe Marie Seigneur Chevalier Liénard de Beaujeu (1711-1755), officier in het Franse leger (*uit Benjamin Sulte, Histoire des Canadiens-français, 1608-1880 (5 dln.; Montréal, 1882-1884), V; coll. Bibliothèque et Archives Nationales du Québec*)

aan de heerlijkheid waren verbonden. Van belang is dat de *cens* of cijns was verbonden aan de grond, niet aan de persoon van de *censitaire*. Zij waren geen horigen zoals Oost-Europa die kende tijdens het ancien régime.

De Fransen waren met het stichten van heerlijkheden in Noord-Amerika overigens niet uniek. Virginia en South Carolina kenden feodale regelingen die tijdens en na de Amerikaanse revolutie zijn verdwenen.⁷ De Nederlandse nederzettingen aan de kus-

7 H. Brewer, 'Entailing aristocracy in colonial Virginia. Ancient feudal restraints and revolutionary reform', *The William and Mary Quarterly*, LIV (1997) 307-346; A.D. Watson, 'The quitrent system in Royal South

ten van Noord-Amerika kenden eveneens heerlijkheden.⁸ In tegenstelling tot de Engelse en Nederlandse, zijn de heerlijkheden en heerlijke rechten in Québec echter bijzonder lang blijven bestaan.⁹ Het seigneuriale stelsel overleefde de Engelse verovering van Canada tijdens de Zevenjarige oorlog (1756-1763), de revolutie bij de zuiderburen aan het einde van de achttiende eeuw en de politiek-liberale opstanden in Canada van 1837-'38 in de nasleep van de 'Atlantische revoluties'.¹⁰ Pas in 1854 werd het stelsel afgeschaft. Dit 'anachronistische' element in de geschiedenis van de Nieuwe Wereld heeft al vroeg de nieuwsgierigheid van historici gewekt en is daarom onderwerp van een uitgebreide historiografie over de identiteit van Frans-Canada. Daarbij komt dat het stelsel van oorsprong sterk steunde op de adel in Québec. Alhoewel het adellijke aandeel sinds de zeventiende eeuw slonk, was in de negentiende eeuw nog altijd een deel van de heerlijkheden langs de Sint-Laurens adellijk bezit. Het voortbestaan van die adel is ook al uniek voor de geschiedenis van Noord-Amerika. Bij de zuiderburen in de Verenigde Staten kreeg het idee dat er een echte adel zou moeten worden opgericht, geen poot aan de grond.¹¹

13

Het seigneuriale stelsel in Québec

Volgens Ouellet heeft Frankrijk in de zeventiende eeuw het seigneuriale stelsel langs de Sint-Laurens bijna als een vanzelfsprekendheid, als de enig denkbare constructie, geschapen, uiteraard naar Frans voorbeeld.¹² Québec werd in juridisch-sociaal opzicht als het ware een 'kopie' van het moederland, gesticht overeenkomstig de heersende waarden in het Frankrijk van die tijd, aldus Courville.¹³ Of dat werkelijk zo is, is onderwerp van discussie want eigenlijk was de vallei van de Sint-Laurens de enige Franse kolonie waar het seigneuriale stelsel duurzaam gevestigd werd. Elders in Frans-Amerika ontbraken de heerlijkheden vrijwel volledig. Vanaf het begin van de

Carolina', *The William and Mary Quarterly*, XXXIII (1976) 183-211.

- 8 K.S. Bok, *Landlord and tenant in colonial New York. Manorial society, 1664-1775* (Chapel Hill, 1978); J. Jacobs, 'Dutch proprietary manors in America. The patroonships in New Netherland', in: B.H. Roper en B. van Ruymbeke, ed., *Constructing early modern empires. Proprietary ventures in the Atlantic World, 1500-1750* (Leiden-Boston, 2007) 301-326.
- 9 S. Jaumain en M. Sanfilippo, 'Le régime seigneurial en Nouvelle-France. Un débat historiographique', *The Register*, V (1980) 226-247; B. Grenier en M. Morissette, ed., *Nouveaux regards en histoire seigneuriale* (Québec, 2016).
- 10 M. Ducharme, *Le concept de Liberté au Canada à l'époque des révolutions atlantiques 1776-1838* (Montreal-Kingston, 2010); A. Greer, *Habitants et patriotes. La rébellion de 1837 dans les campagnes du Bas-Canada* (Montréal-Boréal, 1997).
- 11 W. Doyle, *Aristocracy and its enemies in the Age of Revolution* (Oxford, 2009), hieruit hoofdstuk 4: 'Aristocracy avoided. America and the Cincinnati', 86-137.
- 12 F. Ouellet, 'Propriété seigneuriale et groupes sociaux dans la vallée du Saint-Laurent (1663-1840)', *Revue de l'Université d'Ottawa*, XLVII (1977) 183; M. Trudel, *Les débuts du régime seigneurial canadien* (Montréal, 1974) 8.
- 13 S. Courville, 'Espace, territoire et culture en Nouvelle-France: une vision géographique', *Revue d'histoire de l'Amérique française*, XXXVII (1983) 419.

geschiedenis van Frans-Amerika heeft de Franse monarchie ingestemd met het stichten en uitgeven van lenen en heerlijkheden in Québec, al duurde het een tijd voor die heerlijkheden er daadwerkelijk kwamen. Pogingen het gebied te bevolken, te koloniseren in de eigenlijke betekenis van het woord, kwamen maar moeizaam van de grond. Sieur La Rocque de Roberval was de eerste die, in 1541 van Frans I, toestemming kreeg een gebied te koloniseren. Dat was de kolonie van Charlesbourg-Royal, stroomopwaarts van de stad Québec gelegen, maar heerlijkheden stichtte hij daar niet. Ook zijn eerste navolgers kwamen daar niet toe. Het wachten was op de *Compagnie des Cent-Associés*, opgericht door Richelieu in Parijs in 1627 en ontbonden in 1663. De pretentie van de compagnie was om het gehele gebied dat de Fransen claimden in die tijd, van de noordpool tot Florida, op te delen in heerlijkheden. In werkelijkheid gebeurde dat maar op bescheiden schaal, in Québec en het iets oostelijker gelegen eveneens Franse Acadia.¹⁴ Het was niet, zoals in de latere Verenigde Staten, een kolonisatie die gericht was op het verdrijven van de oorspronkelijke bewoners. De Franse politiek was altijd gericht op het incorporeren van de Indianen. Zij werden in de zeventiende eeuw via verdragen tot Franse onderdanen gemaakt om daarmee, vanwege het gebrek aan kolonisten, het Franse gezag in het gebied te legitimeren.¹⁵

14

Na de ontbinding van de *Compagnie des Cent-Associés* in 1663 trokken Colbert en Lodewijk XIV de kolonisatie tijdelijk weer naar zich toe. Het stichten van heerlijkheden werd door hen wegens de geringe successen verlaten. De Compagnie had slechts enkele duizenden kolonisten naar het gebied kunnen krijgen. In het aangrenzende Île du Cap Breton (aan de noordzijde van Nova Scotia) werd toen zelfs het stichten van heerlijkheden uitdrukkelijk verboden. Maar deze situatie duurde slechts kort. Onder Jean Talon (1626-1693), intendant voor Frans-Canada tussen 1665 en 1668, werd de kolonisatiepolitiek opnieuw ter hand genomen en hij had meer succes bij het stichten en bevolken van heerlijkheden. Het aantal daarvan steeg onder zijn bewind spectaculair: er werden er in de jaren zeventig van de zeventiende eeuw ongeveer negentig gesticht. In de achttiende eeuw zette de groei door zodat Québec rond 1760 circa 260 heerlijkheden telde. Verreweg de meeste daarvan lagen dicht langs de oevers van de Sint-Laurens zodat de boeren gemakkelijk toegang hadden tot de markten in de (kleine) steden.

Edelen en 'seigneurs' onder het Franse bewind in Québec¹⁶

Vanaf het begin van de Franse kolonisatie had de adel, zoals kon worden verwacht in het ancien régime, ondanks zijn geringe demografische gewicht een belangrijk aan-

14 Trudel, *Les débuts*, 2.

15 M. Lavoie, *C'est ma seigneurie que je réclame. La lutte des Hurons de Lorette pour la seigneurie de Sillery, 1650-1900* (Montréal, 2010).

16 Grenier, *Brève histoire*, 118-124.